

– på samme tid. På den positive siden må det imidlertid sies at avhandlingen er et interessant tilskudd til den religionsetnologiske forskningen. Avhandlingens materiale gir et viktig bidrag til forståelsen av vårt århundres kvinnehistorie og kvinnekultur. Det er også grunn til å fremheve verdien av det kvalitative materiale Lewis har brukt mye tid og energi på å samle inn. Det representerer både som materialsamling og slik det er fremlagt i avhandlingen en dokumentasjon og en inngående presentasjon ikke minst av individuelle kvinneskjebner. Jeg vil også kreditere forf. for hennes åpne presentasjon av feltarbeidsprosessen og erkjennelsesveien i møte med et sammensatt miljø og et komplisert materiale. Katarina Lewis er kanskje sterkere til stede i sin egen tekst enn hun er klar over. Dette kan være en svakhet, men jeg tenderer mot å mene at det er en styrke – hun utviser ærlighet og mot på denne måten, og ivaretar her en viktig faglig dyd innenfor etnologien. Og ikke minst viktig er dette i perspektiv av at avhandlingen åpenbart er del av en nåtidig regional identitetsprosess. Dermed peker avhandlingen langt ut over seg selv.

Arne Bugge Amundsen, Oslo

Åsa Ljungström: *Öster om Arlanda. En etnologisk studie av berättelser och föremål.* Etnolore 18. Skrifter från Etnologiska avdelningen. Uppsala Universitet 1997. 232 s., ill. English summary. ISBN 91-506-1206-9.

Bakgrunnen for Åsa Ljungström's avhandling er en husflidsinventering foretatt i 1979/80 i tre mindre samfunn som var nære naboer til den internasjonale flyplassen Arlanda. Når visse saker kom i fokus, bokstavelig talt for å bli fotografert, målt og beskrevet, kom noen av disse også i fokus i overført betydning. De ble samlingspunkt for assosiasjoner som resulterte i de historier som utgjør avhandlingens hovedmateriale. Disse fortellingene ble skapt i det forfatteren kaller en «frisonene», som oppsto ved siden av husflidsinventeringens tolkningsramme. Som husflids-registrator var det Ljungströms oppgave å beskrive gjenstandene som sådan, samt deres praktiske funksjonsområder. Men eierne ville mer, de ville fortelle noe om *hva tingene sto for*.

Forfatterens øye for betydningen av den omtalte «frisonene» skapte materiale, tema og problemstilling for avhandlingen. Formålet er å undersøke hvordan gjenstander, tatt frem for en hemslojdsinventering, kunne inspirere sine eiere til å fortelle og fortolke vurderinger, livssammenheng og moralske problem knyttet til 1900-tallets samfunnsforandringer.

I frisonen endret kommunikasjonen mellom intervjuer og den intervjuede karakter. Intervju-personene tok over initiativet, og med stort engasjement fortalte de om personer og hendelser som de på ulike måter assosierte til den aktuelle gjenstanden. Den «ladning» av minner og innhold som gjenstanden ble fylt med, skapte en ny situasjon og gav opphav til en opptreden på en scene, en performans, hvor fortellernes engasjement skapte en kontrast til det mer hverdagslige i intervju-situasjonen. Engasjementet markerte at fortellerne så en særskilt betydning i gjenstanden som aktualiserte fortellingen.

Avhandlingens materiale

Det er forfatterens store fortjeneste at hun ikke overså den kommunikasjon som oppsto i den såkalte «frisonene» som betydningsløs, noe som kunne være lett å gjøre innenfor «hemslojdsinventeringens» ideologi eller i forhold til registreringens egentlige mål. Som sideeffekt til denne ble det altså registrert spontane fortellinger inspirert av ulike gjenstander, og et spennende og interessant problemfelt i krysningspunktet mellom gjenstand og fortelling blir skapt. Avhandlingen innledes med en slik fortelling, som også illustrerer materialets karakter: En gammel trestol – plassert i eierens moderne bad, får henne til å minnes tidligere tiders hygieniske forhold, en gammel nattpotte, som igjen minner henne om en parafinlampe. Både lampen og nattpotten ble knust, når moderniseringen nådde bygden. Når elektrisiteten kom knuste svigermoren parafinlampen mot en sten, senere gjentok fortelleren handlingen på rituell vis når hun endelig kunne kvitte seg med nattpotten. Slik handler fortellingen om forandring, gjenstandene symboliserte en tid som skulle glemmes. Men ved at fortelleren gjentar handlingen dreier det seg også om kontinuitet. Kvinnen avslutter fortellingen med noen ord om at det var en vakker parafinlampe, og legger til: hadde man bare hatt den ennå. Da uttrykker hun et behov for sammenheng med fortiden. Men det er ikke

parafinlampen som lampe hun ønsker seg, det er den estetiske verdien i gamle gjenstander som blir det viktige. Historien forteller således om gjenstandens endrede verdi, om strukturelle forandrings nedslag i den enkeltes liv, og om hvordan moderne mennesker gjennom ting søker en kontinuitet til fortiden.

Denne historien utgjør avhandlingens epigram, og således gir den signaler om den fortelling og den verden vi skal gå inn i. Når gjenstandsanalysen er ført sammen med analyse av fortellingene har det ført til at en del av intervjupersonenes vurderinger blir synlige. Visse verdier fantes implisitt i fortellingene, det var ideer om verdighet, om liv og død, reproduksjon, omsorg, arbeid, klasseforskjeller og fortid. Med forfatterens ord: «avrundede fortellinger», «blytbelyste» individuelle internaliseringer av en kollektiv oppfatning av tilværelsen.

Opplevelsesfortellinger utgjør materialets viktigste. Fortellinger er et vidt begrep. Forfatteren erfarte at informantene ofte fortalte om noe i «effektivt vâlreperade dramatiseringar», og at det er berättelser i denne avrundede bemerkning hun ønsker å konsentrere seg om. Engasjement blir også en viktig markør i forhold til hvilke utsagn som var verdt å legge vekt på, utsagn som ikke alltid hadde en narrativ oppbygning, men likevel må kunne kalles personlig erfaringsfortelling. Markører som fremføringsmåte, verbale stilmidler, og narrativ komposisjon ble brukt for å utskille fortellinger «med gjennomslagskraft».

De gjenstander som aktualiserte eller inspirerte til fortellinger, var ikke iøynefallende saker, noe som vises i historien referert ovenfor. Det var heller ikke mange gjenstander som aktualiserte fortellinger, av 804 registrerte gjenstander var det ca 30 som inspirerte sine eiere til å minnes og dermed fortelle. Materialets størrelse er altså svært begrenset, og sett i relasjon til det som er definert som avhandlingens formål; å gi et bilde av hvordan fortellerne fortolket vurderinger, livssammenheng og moralske problem knyttet til 1900-tallets samfunnsforandringer, utgjør materialets begrensede omfang avhandlingens største problem. En slik problemstilling krever et langt større materiale enn det som spontant blir fortalt i den intervjusituasjon forfatteren var del av. Med et slikt formål burde forfatteren med utgangspunkt i de spontant fortalte historiene vendt tilbake til fortellerne uten at det første materialets

særart, som spontant fortalte historier under en gjenstands-inventering ville blitt mindre betydningsfullt.

Fortellingens verden

Fortellingens verden var fortidens verden. Ikke sjelden var det fortellerens besteforeldre eller foreldre som var hovedpersoner i historiene. Analysen av fortellematerialet utgjør fire kapitler: et kapittel omhandler fortellinger inspirert av gjenstander som hadde tilknytning til oppbevaring og tilberedning av mat, det neste omhandler historier inspirert av husholdningens tekstiler, ett kapittel handler om to dyktige fortellere og to symbolgestalter i lokalsamfunnets fortelletradisjon, og i det siste kapitlet er det gjenstandene som kommer i fokus. I disse fire avsnittene møter vi mennesker som fortalte om sine liv på ulike måter, både gjennom fortelling og utstilling av gjenstander.

Det er forfatterens mening at historiene som ble fortalt sto i sammenheng med bruksområdet, og hun analyserer fortellingene på et eksplisitt og et implisitt nivå. Gjenstander knyttet til matlagning utløste historier som på et implisitt nivå handlet om mangel på mat, og historiene kretset om problemer med å forsørge en familie, ja om direkte nød. Det underforståtte innholdet i fortellingen kretset om et samfunn med forskjell på fattig og rik, hvor nøden ikke var langt unna for de som sto lengst nede på rangstigen. Fortellingene handlet altså indirekte om klasseforskjeller, men om fortidens klasseforskjeller. Klasseforskjeller tilhørte de tema som man ikke kunne diskutere med informantene i intervjusituasjonen, på lik linje med tema som religion og død. Dette forholdet mellom hva som ikke kan berøres som et aktuelt tema i intervjusituasjonen, men kan fortelles om i historier lagt til fortiden, er spennende og folkloristisk interessant, og blir dessverre bare påpekt, men ikke diskutert av forfatteren. At fortellinger lagt til det være seg fortidens verden eller fantasiens verden, likevel handler om fortellernes nåværende liv, er et tema som har vært behandlet av mange folklorister på ulike måter, men denne diskusjonen mangler i avhandlingen.

I kapitlet om tekstiler danner fortellingene sammen bilder av en kvinneverden. I de lintøyskap som ble åpnet for inventeringen fantes alt det som en dyktig hustru skulle ta med seg til et nytt hjem, og derfor var også mange drømmer lagt ned i sting og vevslag, og de historier som ble fortalt foran lintøyskapene handler

om kvinners drømmer og skuffelser. I fortellingene møter vi det foreldreløse barnet, den barnløse kvinnen og den som likevel ikke ble gift.

Også tekstilene inspirerte til fortellinger med et implisitt innhold som gjaldt sosial protest, kvinners avhengighet og underordning. Men også erfaringer av en annen type kom implisitt til uttrykk, nemlig død, giftermål, barn, oppdragelse av unge kvinner, og kunsten å veve og brodere.

I de to avsnittene om mat og tekstil, ser jeg særlig to problemer. Det ene er knyttet til skapingen av materialet og dreier seg om den store vekt Åsa Ljungström legger på at gjenstandene gav anledning til, ja sågar ble et *alibi* for å fortelle om ting man ellers ikke kunne snakke om. Med utgangspunkt i mine egne erfaringer som intervjuer mener jeg at det her blir lagt for stor vekt på gjenstandens betydning som utløser for vanskelige tema. I selve intervjusituasjonen får fortelleren oppleve å ha et tålmodig publikum til ens egne erfaringer, tanker og refleksjoner, og således gir den anledning til å snakke om ting «man ellers ikke snakker om».

Det andre problemet handler også om «det man ikke kan snakke om», men dreier seg om analysen av fortellingene, og er knyttet til diskusjonen om fortellingenes implisitte nivå. Det blir påvist at på dette nivå handler historiene om sosial nød, om forskjellen på rik og fattig, på mann og kvinne, om død og savn, barndom og kjærlighet, og ikke minst om manglende kontroll over eget liv. Og et spørsmål til dette blir: hvilke fortellinger handler ikke om disse «evige spørsmål»? Analysen ville her tjent på å åpne opp mot andre folkloristiske arbeider som tar utgangspunkt i at folkelig fortellerkunst eller muntlig diktning er individuelle uttrykk for kollektive verdier og forestillinger, og at fortellingen skaper, gjenskaper eller ordner virkeligheten. Da ville analysen ha blitt mer fruktbar, nå blir den i stedet noe uforløst fordi den lukker seg om seg selv og det egne materialet.

Den gode forteller, og fortellingens kunst

I avhandlingens neste avsnitt forlater vi gjenstandene, og møter to personer som blir fremstilt som de virkelige gode fortellere, hvor det «å fortelle slo ut i kunst». Samtidig blir de også fremstilt som viktige symbolgestalter i lokalsamfunnets fortelletradisjon. De forener på ulike måter i seg verdier som det lille samfunnet satte

pris på, og som sådan spiller fortellingene om dem en rolle i den lokale identiteten.

Den ene fortellerens dyktighet blir fremstilt på ulike måter, Ljungström skriver for eksempel at han moret seg selv og oss med å smøre tykt på, gjorde scenefremførelser som en trenet forteller, som visste hvordan han skulle overdrive for å bli effektiv (s. 111). Han hadde en vel testet, mange ganger fortalt historie å fortelle oss, skriver hun videre (s. 112). I avhandlingen brukes det i det hele tatt mye plass på å gjenta og pointere at fortellingene i materialet er «vel repeterte», fortalt mange ganger, er effektive, virkningsfulle, at de har en viss rytme osv. Det er som om forfatteren hele tiden vil minne oss på at det faktisk er noen riktig flotte og vel formulerte fortellinger og utsagn vi står overfor. Etter hvert begynner man å lure på om hun også vil minne seg selv på det samme.

Et annet problem ved dette er av mer prinsipiell karakter. Hva er egentlig en god forteller og en god fortelling? Hvem avgjør hvem som får status som «en god forteller»? Oppfatningen av hva som er kunst ligger implisitt i forfatterens fremstilling, og blir ikke diskutert eksplisitt. Også dette er et felt diskutert i tilgjengelig folkloristisk litteratur. Den kanadiske folkloristen Dianne Goldstein har f.eks. skrevet interessant om dette i artikkelen «Troens estetikk» (1993). Hun skriver: «Mens vi som folklorister roser oss av at vi lar informantene komme til orde gjennom en nøyaktig utskrivning og presentasjon av tekstene, glemmer vi at vi i utgangspunktet valgte ut visse tekster, ofte på bakgrunn av vår egen kulturelle estetikk og forutbestemte forståelse av hva som er det meningsbærende i dem. Vi reflekterer sjelden over hvorfor en ukomplett tekst fortsetter å blomstre eller hvilke kriterier medlemmer av den gruppen vi undersøker bruker for å avgjøre hvilke framførelser som er gode eller hvilke som er dårlige. Bare unntaksvis stopper vi opp for å finne ut hvordan framførelsen blir evaluert av dem som er deltakere ved framførelsen av en tekst.» Også i en av de artikler som det henvises til i avhandlingen, nemlig Gerald Pocius' artikkel «Art» (1995) er det samme problemet diskutert, og Pocius hevder at ideer om *kunst* har vært et underliggende kriterium for hva folklorister har villet studere, men likevel har begrepet kunst stadig en implisitt, heller enn eksplisitt status i våre studier. I Ljungströms avhandling, fremheves det å fortelle som

en kunst på mange ulike måter, men hva dette er forblir uavklart, og blir ikke diskutert eller reflektert over.

Lokalsamfunnets symbolgestalter

Om de to fortellere som blir diskutert blir det også hevdet at de er symbolgestalter i lokalsamfunnets fortelletradisjon. Den ene, Ulrika Roth, står for de verdier som alle vil identifisere seg med; et dyktig arbeidsmenneske. Den andre – Anders Lindström – blir fremstilt som en trickster-figur, og dermed som en kontrast til Ulrika. Det blir dessverre bare referert *en* historie om Anders, og det er dermed lett å påstå at vi her står overfor en overfortolkning av et begrenset materiale. Dette viser igjen at materialets størrelse er et problem i flere av analysene, og at forfatteren burde vendt tilbake til sine fortellere.

Men igjen har forfatteren hatt muligheten til å sette sine tolkninger inn i en større sammenheng ved hjelp av andre og nærliggende folkloristiske analyser. Den norske folkloristen Stein Mathisen har i en studie fra hvalfangstsamfunnet Skrova i Lofoten vist det samme mønsteret («Folklore and Cultural Identity», 1993). Også her samlet fortellingene seg om to figurer med de samme trekk; Røvar-Dahl med drag fra trickster-figuren, og den arbeidsomme Tømmerås.

Museet som fortelling

I det siste avsnittet som presenterer og analyserer materialet, forsvinner fortellingen som muntlig beretning ut av fokus, og vi blir presentert for en annen form for fortelling om fortiden, og med et annet innhold. Det er ikke det spontane som gjelder her, men det nøye planlagte. Her møter vi mennesker som dyrker fortiden.

Det er ikke lenger tilsynelatende uanselige gjenstander som inspirerer til fortellinger det handler om, men vakre gjenstander verdt å samle på. Det er gjenstander som er nøye tatt vare på, stilt ut i samlinger som får karakter av museum, selv om eierne selv ikke bruker denne betegnelsen. Det er gjenstander som er satt sammen i stuer og rom, og forfatteren trekker også sammenligningen til en teaterscene. Men der hvor fortellerne opptrådte slik at de skapte forestillinger, er det her skapt et teater med «kulisser», og disse scener ble brukt til feiring av visse høytider blant gjenstander som kan vekke til live ideer om «den gamle, gode

tiden». I dette kapitlet forandres avhandlingens perspektiv implisitt på ulike plan; gjenstandene blir det sentrale, og holdningen til fortiden blir også en annen.

Det synet på fortiden som uttrykkes i de muntlige fortellingene inspirert av redskaper knyttet til matlagingen, og av lintøyskapenes innhold, er et helt annet enn det som kommer til uttrykk i avsnittet om gårdsmuseer. Den fortid det fortelles om i de spontane fortellingene, er en fortid man ikke ønsker tilbake. Fortiden i den arrangerte fortellingen sammenstillingen av gårdsmuseene representerer blir dyrket, og skjønnet. Forskjellen på det spontane og det arrangerte, på den muntlige fortelling og den arrangerte utstilling skaper ulike bilder av fortiden. Hvorfor? I dette ligger der problemer og paradokser som ikke blir diskutert.

Avslutning

Under sitt registreringsarbeide har Åsa Ljungström fått øye på en ny situasjon, hun har sett en fortellersituasjon som lett kunne blitt borte i registreringsarbeidet. For å analysere disse hendelser, har hun i sitt arbeide kombinert to tradisjonelle forskningstema og dermed sett og etablert et nytt og vesentlig felt, og resultatet av undersøkelsen har skapt ny innsikt når det gjelder tings symbolverdi, gjenstander og minner, aktualisering av fortellinger og folkelig historiefortolkning, og hun har i sitt engasjement for de fortellere hun møtte, vist den betydning tilsynelatende ubetydelige og hverdagslige fortellinger og gjenstander har. Slik sett er avhandlingen et viktig bidrag innenfor temaet «hverdagens estetik».

Problemene i avhandlingen ligger på den ene siden i et materiale med åpenbare begrensninger, på den andre siden i at analysene av materialet ikke er satt inn i større sammenhenger der hvor det både var mulig, og nødvendig. Den oppviser en manglende oversikt over relevant litteratur som ville løftet avhandlingen også ved at dette ville kunne ha kompensert for de svakheter det begrensede materialet skaper.

Engasjement er et tema i avhandlingen. Det er intervjubjektenes *engasjerte* fortelling, forårsaket av bestemte gjenstander som vekket forfatterens interesse for sitt tema. Og Åsa Ljungström forteller også *sin* historie om de personer hun har møtt med stort engasjement. Avhandlingen bæres oppe av et ønske om å formidle den betydning disse tilsynelatende ubetydeli-

ge fortellinger faktisk har, om hva de formidler av stolthet over arbeidet, av mulighetene for å opprettholde verdighet i en verden hvor slitet og nøden faktisk hersket, og hvor forskjellen på fattig og rik var fremtredende og vanskelig å bære for dem som var nederst på rangstigen.

Torunn Selberg, Bergen

Annika Alzén: *Fabriken som kulturarv. Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950–1985*. Symposion, Stockholm/Stehag 1996. 156 s., ill. English summary. ISBN 91-7139-293-9.

Vad tillhör egentligen vårt kulturella arv? Varför bevaras vissa saker men inte andra? Det är de grundläggande frågor som söker sina svar i Annika Alzéns avhandling *Fabriken som kulturarv. Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950–1985*. Mer specifikt handlar den om hur industrierna kring Strömmen i Norrköping kom att integreras i det vi kallar vårt kulturella arv, och därmed omvandlas från ett fabriksområde till ett industrilandskap.

I det inledande kapitlet, *Industri som kulturarv*, presenteras sedvanliga uppgifter om utgångspunkter och arbetsredskap. Nyckelorden för denna studie är begreppen kulturarv, industri och bevarande, vilka i tur och ordning diskuteras och preciseras.

Några konventionellt vedertagna betydelser av kulturarv – som mänsklighetens kollektiva erfarenheter, det estetiska eller finkulturella arvet, den antropologiska och den nationella innebörden – presenteras, och avfärdas. Här används istället "begreppet kulturarv i betydelsen det etablerade kulturarvet", dvs. det arv som särskilda institutioner avskiljer som betydelsefullt att bevara till eftervärlden.

Industri, eller snarare industriarv, omfattar i detta fall industrianläggning, produktionsutrustning, organisation och yrkeskunskaper samt sociala sammanhang.

Med bevarande, slutligen, avses ett flertal institutionaliserade åtgärder och praktiker som musealt bevarande, underhåll, restaurering, återanvändning och inventering samt dokumentation. Alzén poängterar här att be-

greppet refererar till såväl ett bevarande som till ett mer aktivt kultiverande och (åter)brukande av kulturarvet.

Teoretiskt bygger avhandlingen på en kombination av tre olika perspektiv på legitimeringen av kulturarvet. Detta betraktas som en social konstruktion, en kulturell objektifiering och en institutionaliserad praktik där olika bevarandemotiv, funktioner och kunskapsvärden fogas samman.

Frågeställningen i sig är relevant eftersom industrialismen och dess mer eller mindre manifesta lämningar länge var exkluderade från den samhälleliga omsorg som tillerkändes andra historiska lämningar. Först mot slutet av 1970-talet kom det att infogas i och jämföras med bondesamhällets och högreståndskulturens position som självklara objekt för samhällets kulturella minne. Uteslutningen kan, enligt Alzén, förklaras med att industri betecknades som den diametrala motsatsen till kultur. Den symboliserade modernitet, förändring, elände och förnedring. Den var dessutom fysiskt skrymmande och ohanterlig, vilket ställer till praktiska och ekonomiska bevarandeproblem.

Att de industriella lämningarna slutligen uppnått kulturell värdighet illustreras, och låter sig analyseras, som en förändring av den tidigare rådande kulturarvsdiskursen. I praktiken innebar det att konventionella antikvariska kriterier för vad som är kulturarv successivt förändrades under trycket av den internationalisering, strukturrationalisering och det miljömedvetande som påverkade både samhället och debatten under 1970-talet. Analysen fokuserar dock inte någon strukturell diskursiv nivå, förf. studerar snarare hur diskurs och praktik ömsesidigt påverkar och förändrar varandra, vilket är en klar poäng.

Materialet består till övervägande delen av arkivalier och intervjuer. Det skriftliga material som används har producerats i samband med kommunala och statliga utredningar kring bevarande av kulturhistorisk bebyggelse. Dessa har kompletterats med olika kommittéers handlingar samt tidnings- och tidskriftsartiklar. Materialet är alltså hämtat från de olika ingående aktörerna i denna process: statliga och kommunala politiker, industriägare, stadsplanerare, arkivarier inom museala institutioner, representanter från arbetarrörelsens olika organ och från den s.k. grävrörelsen.

Tyngdpunkten i avhandlingen är hela utrednings- och etableringsprocessen som rekonstrueras med hjälp